YASHIL IQTISODIYOT TALABLARIGA MOS MINTAQAVIY BOSHQARUV TRANSFORMATSIYASINING NAZARIY-METODOLOGIK EVOLYUTSIYASI

Siradjev Ilxom Toxirovich
Qarshi davlat universiteti Mustaqil tadqiqotchisi

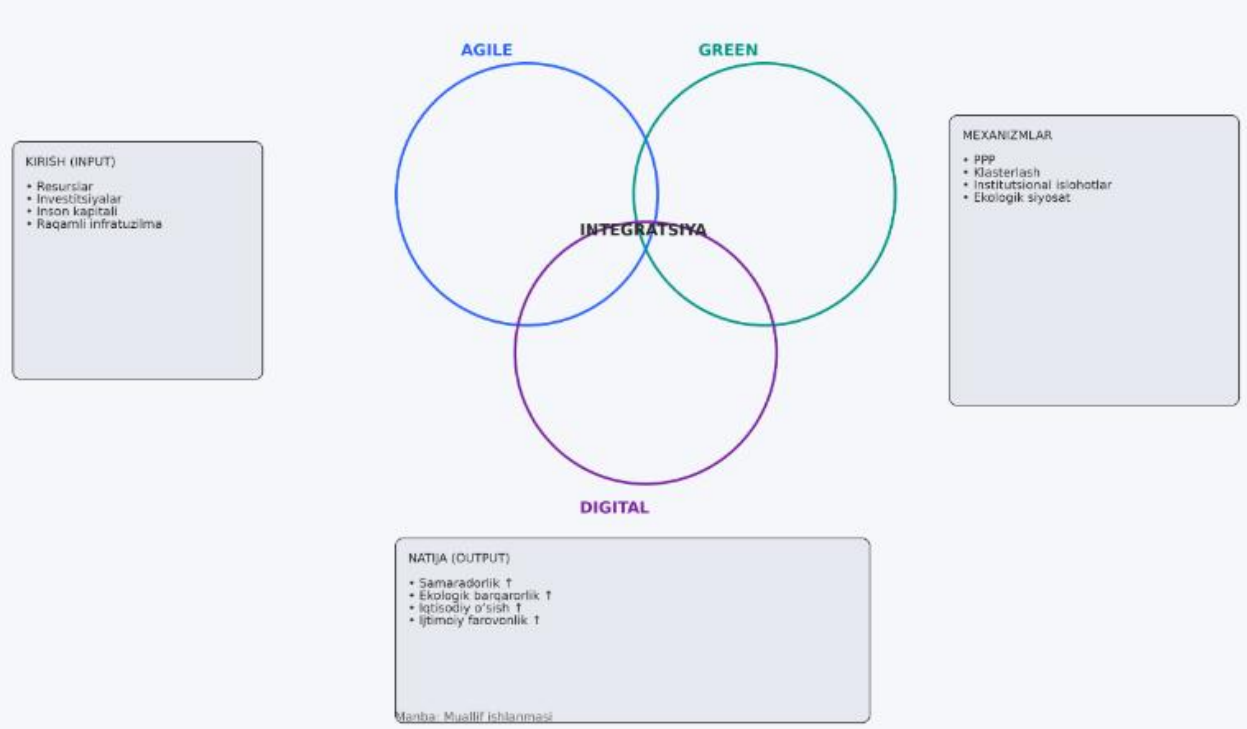
Yashil iqtisodiyot talablariga mos mintaqaviy boshqaruv transformatsiyasining nazariy-metodologik evolyutsiyasi XX asr oxiri – XXI asr boshlarida ekologik iqtisodiyot (H. Daly, D. Pearce, E. Barbier) va barqaror rivojlanish konsepsiyasi asosida shakllana boshladi. Dastlabki bosqichda asosiy e'tibor iqtisodiy o'sishning ekologik chegaralarini belgilash, tabiiy resurslardan foydalanishda "zaif" va "kuchli" barqarorlik modellarini farqlash hamda ekologik-iqtisodiy ko'rsatkichlar (yashil YAIM, ekologik iz) tizimini ishlab chiqishga qaratilgan edi. Bu davrda mintaqaviy boshqaruvda asosan "nazorat-jazo" mexanizmlari – ekologik standartlar, ruxsatnomalar va to'lovlar ustuvorlik qilgan.2010-yillarning o'rtalaridan boshlab BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) va "Triple Bottom Line" yondashuvi mintaqaviy boshqaruvga ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillarni integratsiyalash zaruriyatini kuchaytirdi. Shu davrda yashil iqtisodiyotga o'tish mexanizmlari – rag'batlantiruvchi soliq siyosati, "yashil" byudjetlashtirish, davlat-xususiy sheriklik (PPP) va aylanma iqtisodiyot modellari – nazariy va amaliy jihatdan rivojlantirildi. Ayni paytda raqamli texnologiyalar (Big Data, sun'iy intellekt, geoinformatsion tizimlar) ekologik monitoring va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoniga faol joriy etila boshladi. Mintaqaviy boshqaruv transformatsiyasida "boshqaruvdan – hamkorlikka" o'tish tamoyili, ya'ni davlat, biznes va jamiyat o'rtasida ochiq ma'lumot almashinuvi asosida ekologik masalalarni hal qilish mexanizmlari shakllantirildi.So'nggi yillarda mintaqaviy boshqaruv transformatsiyasining yangi paradigmasini ifodalovchi Agile–Green–Digital modeli shakllandi. Ushbu model uchta asosiy komponentni birlashtiradi: Agile (moslashuvchan, iterativ va tezkor qaror qabul qilish mexanizmlari), Green (resurs tejamkorlik, kam uglerodli rivojlanish, ekologik xavfsizlik) va Digital (raqamli platformalar, real vaqt rejimida monitoring, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari). Zamonaviy bosqichda mintaqaviy boshqaruv transformatsiyasining asosiy yo'nalishlari – yashil standartlarni raqamli infratuzilma bilan uyg'unlashtirish, ekologik ma'lumotlarga asoslangan prognoz modellarini joriy etish va davlat-xususiy sheriklik doirasida "yashil – raqamli" loyihalarni qo'llab-quvvatlashdan iborat. Xalqaro tadqiqotlarda (Jeffrey D. Sachs) mintaqaviy boshqaruv global barqaror rivojlanish maqsadlari bilan integratsiyalashgan tizim sifatida ko'riladi. Rossiya olimlari (Alexander G. Granberg) hududiy iqtisodiyot modelini ishlab chiqib, mintaqaviy resurslar va iqtisodiy salohiyatni samarali boshqarishga e'tibor qaratadi. O'zbekiston olimlari (Rustam Rakhimov) esa investitsiya siyosati va hududiy rivojlanish orqali boshqaruv samaradorligini oshirishga urg'u beradi. Bu esa mintaqaviy boshqaruvda iqtisodiy va ekologik omillarni kompleks hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro ilmiy maktabda (Tim Jackson) iqtisodiy tizimni ekologik barqarorlik asosida transformatsiya qilish institutsional islohotlar orqali amalga oshirilishi ta'kidlanadi. Rossiya olimlari (Oleg V. Inshakov) institutsional nazariyani chuqurlashtirib, boshqaruv samaradorligini oshirishda institutlarning rolini asoslaydi. O'zbekiston tadqiqotchilari (Akmal Saidov) esa huquqiy va davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirishga e'tibor qaratadi. Natijada, institutsional omillar yashil iqtisodiyotda asosiy boshqaruv instrumentiga aylanadi. Xalqaro tashkilotlar (World Bank) raqamli va yashil iqtisodiyot integratsiyasini iqtisodiy o'sishning yangi drayveri sifatida baholaydi. Rossiya olimlari (Sergey Yu. Glazyev) texnologik paradigmalar almashinuvi orqali iqtisodiy tizimlarni modernizatsiya qilishni asoslaydi. O'zbekiston

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

olimlari (G'ulomov Sirojiddin) esa raqamli iqtisodiyot asosida boshqaruv samaradorligini oshirish mexanizmlarini ishlab chiqadi. Shu sababli, raqamlashtirish yashil boshqaruvning asosiy katalizatoriga aylanmoqda. Xalqaro miqyosda (United Nations Environment Programme) ekologik siyosat global darajada shakllantiriladi va davlatlar uchun yo'nalish beradi. Rossiya olimlari (Viktor M. Zakharov) ekologik monitoring va nazorat tizimlarini rivojlantirishga e'tibor qaratadi. O'zbekiston olimlari (Utkir Kholmatov) esa resurslardan samarali foydalanish va ekologik boshqaruvni hududiy darajada takomillashtirishni taklif etadi. Bu esa ekologik siyosatning ko'p darajali boshqaruv tizimini shakllantiradi.

Xalqaro yondashuvda (United Nations Development Programme) inson rivojlanishi barqaror rivojlanishning markaziy elementi sifatida qaraladi. Rossiya olimlari (Natalia P. Ketova) hududiy ijtimoiy rivojlanishni iqtisodiy barqarorlik bilan bog'laydi. O'zbekiston olimlari (Qalandar Abdurahmonov) esa inson kapitali va bandlik masalalarini ustuvor deb hisoblaydi. Natijada, ijtimoiy barqarorlik yashil iqtisodiyotning ajralmas komponenti sifatida shakllanadi.

Yo'nalishlar kesimidagi tahlil shuni ko'rsatadiki, xalqaro, Rossiya va O'zbekiston ilmiy maktablari o'rtasida metodologik uyg'unlik mavjud bo'lib, ular birgalikda integratsiyalashgan Agile–Green–Digital menejment modelini shakllantirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya, institutsional islohotlar va ekologik siyosatning uyg'unligi mintaqaviy boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy drayveri sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur konseptual model mintaqaviy boshqaruv samaradorligini oshirishda zamonaviy yondashuvlar — **Agile, Green va Digital komponentlarining integratsiyasi** asosida kompleks boshqaruv tizimini shakllantirishni nazariy va amaliy jihatdan asoslaydi. Modelning kirish qismida resurslar, investitsiyalar, inson kapitali va raqamli infratuzilma asosiy determinantlar sifatida ajratilib,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ular boshqaruv jarayonining boshlang'ich omillari sifatida qaraladi. Ushbu omillar mintaqaning iqtisodiy salohiyati va boshqaruv imkoniyatlarini belgilab beradi hamda keyingi bosqichlarda samarali boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Shu jihatdan, model kirish blokida iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillar o'zaro uyg'un holda ko'rib chiqilganligi bilan ajralib turadi.

Modelning markaziy qismida joylashgan Agile–Green–Digital komponentlari mintaqaviy boshqaruvning zamonaviy paradigmasini ifodalaydi. Agile yondashuv boshqaruv jarayonida moslashuvchanlik, tezkor qaror qabul qilish va noaniqliklarni samarali boshqarishni ta'minlasa, Green komponent iqtisodiy faoliyatni ekologik cheklovlar bilan uyg'unlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Digital komponent esa raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili orqali boshqaruv jarayonlarini optimallashtiradi hamda monitoring va nazorat tizimini kuchaytiradi. Ushbu uch yondashuvning o'zaro kesishuv nuqtasida integratsiyalashgan boshqaruv mexanizmi shakllanib, u zamonaviy iqtisodiy tizimlar uchun eng samarali boshqaruv modeli sifatida namoyon bo'ladi.

Modelning o'ng qismida aks ettirilgan boshqaruv mexanizmlari — davlat-xususiy sheriklik (PPP), klasterlash, institutsional islohotlar va ekologik siyosat — integratsiyalashgan yondashuvni amaliyotga joriy etish vositalari sifatida xizmat qiladi. Ushbu mexanizmlar orqali mintaqaviy boshqaruv tizimida resurslar samarali taqsimlanadi, innovatsion rivojlanish rag'batlantiriladi va ekologik muvozanat ta'minlanadi. Natijada modelning chiqish qismida ko'rsatilganidek, boshqaruv samaradorligi oshadi, iqtisodiy o'sish barqarorlashadi, ekologik xavfsizlik mustahkamlanadi va ijtimoiy farovonlik darajasi yuksaladi. Shu bilan birga, model doirasida GMEI, KPI va ekonometrik baholash usullaridan foydalanish boshqaruv natijalarini miqdoriy jihatdan tahlil qilish va prognozlash imkonini beradi, bu esa uning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Xulosa va takliflar: Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, yashil iqtisodiyot talablariga mos mintaqaviy boshqaruv transformatsiyasining nazariy-metodologik evolyutsiyasi uch asosiy bosqichdan — ekologik iqtisodiyot nazariyasi → barqaror rivojlanish va SDGs → Agile–Green–Digital integratsiyalashgan model — iborat. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu modelni mintaqaviy darajada amaliyotga joriy etishning sektoral va institutsional mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilishi lozim

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Bobylev, S. N. (2017). *Sustainable development and green economy in Russia*. Moscow: Moscow State University.
2. Jackson, T. (2017). *Prosperity without growth: Foundations for the economy of tomorrow* (2nd ed.). Routledge.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2026). "Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot yili"ga oid davlat dasturi. Toshkent.
4. Sachs, J. D. (2015). *The age of sustainable development*. Columbia University Press.
5. Zakharov, V. M. (2015). *Ecological policy and sustainable development*.
6. *Beyond growth: The economics of sustainable development*.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.